

Iz sadržaja ovog 17. sveska službene publikacije svetskoga udruženja povjesničara vidljivo je da su pojedina njegova tijela vrlo aktivna dok je djelovanje ostalih zanemarivo. U okviru te djelatnosti slabo je uočljivo sudjelovanje predstavnika saveznog udruženja povjesničara bivše Jugoslavije. Zbog toga, hrvatski povjesnici, sada, u novome obzoru samostalne i suverene Republike Hrvatske, trebaju što prije naći svoje mjesto u međunarodnim udruženjima. Kako nas je obavijestio krajem veljače 1992. god. dr. Petar Strčić, predsjednik Društva za hrvatsku povjesnicu (Savez povijesnih društava Republike Hrvatske), to je Društvo već poduzelo određene korake da osnuje *Hrvatski povijesni nacionalni odbor* te da zatraži uključenje u međunarodnu povijesnu asocijaciju i u njezina tijela.

Tihana Mršić

FRANKO MIROŠEVIĆ: POČELO JE 1918. ... JUŽNA DALMACIJA 1918-1929. "Školska knjiga", Zagreb, 1992, 1-225.

U recenziji knjige dr. Ivo Perić je istaknuo da knjiga Franka Miroševića "...prvi put cjelovito obrađuje prošlost južne Dalmacije od 1918. do 1929. godine", te da je ovim redom "prikazana sustavna geneza razvoja hrvatskog narodnog pokreta na spomenutom dijelu Hrvatske od 1918 do 1929. godine pod vodstvom Stjepana Radića i otpor pučanstva velikosrpskom hegemonizmu te njegovu posezanju za tim hrvatskim krajem, posebno za krunom hrvatskih gradova - Dubrovnikom".

Knjiga se sastoji od nekoliko dijelova. Poslije predgovora i uvodnoga historiografskog pregleda postojeće literature obrađene su gospodarske prilike u južnoj Dalmaciji sa svim bitnim komponentama. Posebna je pozornost posvećena teritoriju i pučanstvu bivših kotareva Dubrovnik i Korčula, koje - osim dubrovačke oblasti u vremenu od 1923. do 1929. - nije bilo u međuraču posebna administrativna cjelina. Autor se nije bavio ni područjem Boke kotorske, iako je ova od 1814. do 1920. bila dio južne Dalmacije, jer je ona već 1920. izdvojena iz Pokrajinske vlade za Dalmaciju, pa dalmatinski tisak ne prati zbivanja na njezinom prostoru, a i arhivski dokumenti su izvan teritorija Hrvatske. Prilike u gospodarstvu opisane su deskriptivno s brojnim podacima u kvantitativnom izrazu, a na kraju knjige priložene su i statističke tablice koje potkrepljuju iznesene podatke. Zaključak je da je područje vrlo bogato, ali i da u deset godina nove države nije na području južne Dalmacije bilo većeg napretka ni blagostanja, te da je dio pučanstva zbog teškog života i besperspektivnosti odlazio u emigraciju.

Iz drugog poglavlja, "Politički odnosi u južnoj Dalmaciji od sloma Austro-Ugarske do Vidovdanskog ustava", dokumentirano se vidi da je uoči stvaranja Kraljevine SHS jugoslavenska ideja imala brojne pristaše. Hrvatstvo je zatumljeno, potiskivano snažnije izraženom jugoslavenskom idejom, koja je na ovom području, gdje je živio jedan od osnivača Jugoslavenskog odbora Ljubo Leontić, bila izvanredno jaka. Jugoslavenstvo, kao i velikosrpsvo iskorištava kompromitiranost austrijskog sustava na Balkanu, odnosno presporu razradu ideje već inicirane reorganizacije monarhije na federalnoj bazi, kao i činjenicu da je austrijska vlada, otkrivši dobro organiziranu i snažnu mrežu u Bosni i Hercegovini te Dalmaciji, koja je radila na razbijanju monarhije i stvaranju jugoslavenske država sa Srbijom kao južnoslavenskim Piemontom, reagirala zbog ratnih prilika dosta grubo. Na jačanje pristaša jugoslavenske ideje utjecale su daka-ko i sve teže gospodarske prilike i glad, pa ju je narod prihvatio kao jedno od mogućih dobrih - i još neisprobanih - rješenja. No ponašanje velikosrba, koji su nastojali oduzeti svaku vodeću ulogu nesrpskom stanovništvu, pa čak i dubrovačkim Srbima katolicima, uskoro je promijenilo prosrpsko i velikosrpsko raspoloženje i stvorilo jaku opoziciju. Međutim, razjedrinjenost nerezimskih stranaka i različiti stavovi o uređenju nove države do Vidovdanskog ustava spriječili su njihov snažniji istup. Sva je vlast u južnoj Dalmaciji bila u rukama radikala i ponešto lijevih demokrata, negirajući svaku posebnost Hrvatima. Kao i svaka politička presija tako je i ova postupno oslobađala energiju naroda, i otpori, koji su se postepeno javljali, bili su sve brojniji i jači. Daka-ko da ovaj proces nije tekao ravnomjerno niti istoznačno.

Nezadovoljstvo jača nakon uspostave centralističkog uređenja, utvrđenog Vidovdanskim ustavom, pa su otpori, izraženi kroz stranačke odnose, opisani u trećem poglavlju. Sučeljavanje stranaka bilo je osobito oštro u jesen 1920. kada se tijekom izbora za Ustavotvornu skupštinu iskazuju različiti stavovi prema imenu nove države (Jugoslavija, Kraljevina SHS ili Država SHS) i njezinu unutaršnjem uređenju. Iz izborne borbe vidi se, kako se teško kroz talog različitih mišljenja i kroz presiju režima na izborima probijala hrvatska misao, ali i kako je ona sve više jačala što se režim svojim postupcima, svojom gospodarskom, socijalnom i kulturnom politikom sve više kompromitirao, vodeći čitavu politiku u korist velikosrpskih radikala, a zaboravljajući interese čitavog naroda južne Dalmacije. Stoga i Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka, koja je prvi put 1923. godine istakla svoju izbornu listu u južnoj Dalmaciji za izbore za Narodnu skupštinu, postiže relativnu većinu od 36% birača.

Četvrtom poglavlju naslov je "Hrvatski narodni pokret postaje najjača snaga u južnoj Dalmaciji". Odmah poslije izbora Radićeva stranka uputila je narodu proglas u kojem je naglasila odlučnost Hrvata da žive slobodni u slobodnoj i "ugovorenoj" zajednici sa srpskim i slovenskim narodom, a ne u nametnutoj i nasilnoj podređenosti beogradskim vlastodržcima. Postojeća situacija nametnula je i polemiku o hrvatsko-srpskim odnosima, pa je Mirošević uspio konfrontirati suprotna mišljenja. Prosrpski list "Dubrovnik" isticao je u tim polemikama veliku ulogu zajedničke države, navodeći da Srbija na ujedinjenje nije pristala radi privilegija već zbog uvjerenja, te da na ujedinjenje nije ni trebala pristati s obzirom na to da je za oslobođenje nesrpskih krajeva "krv prolivala", te da joj ovi pripadaju po ratnom pravu. Isti list nigdje ne spominje ulogu Hrvata i ostalih južnoslavenskih naroda u stvaranju zajedničke države, niti opisuje nastajanje te ideje u devetnaestom stoljeću. List tvrdi da su Hrvati i Srbi jedan narod, koji je povijest odvojila, i iz toga izvlači posve rasistički zaključak da je iz te podvojenosti izašao "nacionalno čišći, etnički i politički bolji srpski dio našeg naroda". Mirošević je pronašao da su čak i centralistički raspoloženi demokrati reagirali na ovo pisanje, jer da su se Hrvati nadali da će zajedničkom državom dobiti Jugoslaviju, a da su dobili "proširenu Srbiju". Primjerima Mirošević dokazuje kako se međunacionalni odnosi sve više zaoštavaju praćeni i fizičkim sukobima s najtežim posljedicama. Orjunaši postaju sve agresivniji i militantniji, i njihova se prisutnost sve više osjeća u političkom životu južne Dalmacije. Usprkos izbornom teroru Radićeva stranka na izborima 1925. dobiva 58% glasova. Nacionalni blok, koji uključuje Narodnu radikalnu stranku i Samostalnu demokratsku stranku Svetozara Pribićevića tek je na drugom mjestu. Svojim opredjeljenjem za Radića dalmatinski su težaci izrazili želju da se državno uređenje izmijeni, a politička polarizacija na prohrvatsku i prosrpsku grupu učinili su beznačajnim i rad Hrvatske pučke stranke i Zemljoradničke stranke, čije se djelovanje nekad itekako osjećalo na ovom području. S posebnom pozornošću Mirošević prati odjek sporazuma Radića s radikalima i njegov ulazak u vladu. Dubrovački radikali su smatrali da ulaskom Radića u vladu on u cjelini prihvaća i njihovu velikosrpsku politiku. Ovu iluziju razbija proslava u povodu 1000-godišnjica hrvatskog kraljevstva. Ona je pridonijela afirmaciji hrvatske narodne misli i mislim da treba potvrditi mišljenje Miroševića da se ova proslava poklapa s vremenom kada Stjepan Radić počinje sve veću pozornost pridavati Južnoj Dalmaciji.

Petom poglavlju naziv je "Političke prilike u južnoj Dalmaciji 1926" i započinje prikazom posjeta Radića Dubrovniku i Korčuli, kojom prilikom je rečeno sve što je trebalo reći o unitarističkim snagama, a narod je prihvatio Radića i u mjestima gdje se to nije očekivalo. Radić je u Dubrovniku dao do znanja svima koji su Dubrovnik smatrali "srpskom Atinom" ili "slavenskom Atenom" da je on hrvatski grad i "hrvatska Atena". Ne osporavajući tvrdnju da su Srbi i Hrvati braća, Radić ističe da je budućnost Dalmacije u njezinoj povezanosti s ostalim dijelovima Hrvatske, a budućnost zajedničkog života u jednoj državi Radić uvjetuje potrebom da se najprije kulturno i gospodarski ujedine Hrvati na cjelokupnom svom etničkom području, pa je time najavio ono što je poslije nastojao provesti putem oblasti. Svoju dalju suradnju u vladi Radić uvjetuje i pomoći bijednom i gladnom narodu Dalmacije, najavivši i skoro rješavanje agrarnog pitanja i kolonističkih odnosa, jer je agrarna reforma na ovom području, gdje nije bilo veleposjeda za naseljavanje solunskih dobrovoljaca, kasnila i zaostajala. Svoje obećanje težacima Radić, nažalost, nije uspio ispuniti zbog opstrukcije dalmatinskih radikala

u Narodnoj skupštini, te Zakon o rješenju kolonatskih odnosa nije izglasan. Bilo je to ulje na vatru, te sukobi radikala i Radićevaca u južnoj Dalmaciji postaju sve žešći. Prigodom proslave šestogodišnjice rada orjunaši na mitingu u Dubrovniku ponovno napadaju "austrijski duh", koji da razbije "naš nacionalni organizam i slogu", i ističu svoje posebne zasluge u očuvanju državnog i narodnog jedinstva. Mirošević je uspio pokazati da su svaki izbori koji su izražavali narodnu volju slabili ovakve ekstremne struje. Tako je u općinske izbore 1926, koji su trebali označiti samoupravu općina i prestanak komesarijata, ušlo mnogo stranaka s hrvatskim imenom, a od 16 općina južne Dalmacije u deset je pobijedila Hrvatska seljačka stranka. Ti izbori - kako piše Mirošević - prekretnica su političkom životu dalmatinskog društva. Mogućnost Hrvata da slobodno izražavaju svoje nacionalne osjećaje je ojačana.

To je ujedno i uvod u šesto, posljednje poglavlje Miroševićeve knjige, kojem je naslov "Slom narodnog sporazuma, osnivanje seljačke demokratske koalicije i ostali događaji u 1927. i 1928. godini". Na izborima za oblasnu skupštinu Dubrovačke oblasti početkom 1927, kao i na izborima za poslanike narodne skupštine u rujnu 1927, pobjeđuje Hrvatska seljačka stranka. Međutim, za razliku od banijsko-kordunaškog područja, gdje je stvaranje seljačko-demokratske koalicije i sporazuma Radića i Pribićevića pozdravila većina i Hrvata i Srba, na području južne Dalmacije koalicija je prihvaćena s rezervom, i proslavi Svetog Vlaha 1928. nije prisustvovao ni jedan Dubrovčanin pravoslavne vjere, pa čak ni veliki župan Stjepo Knežević. Posljedica toga je da građani Dubrovnika postaju osjetljivi na svaki postupak administracije kojim se manifestira centralizam, unitarizam i velikosrpstvo. Mjesec dana prije atentata u Narodnoj skupštini Radić i Pribićević zajednički posjećuju Dubrovnik. Tom prilikom Radić iz taktičkih razloga nije spominjao hrvatstvo Dubrovnika, ali je naglašavao potrebu reorganizacije države grupiranjem oblasti koje imaju zajedničke interese, pomišljajući pri tome na povezivanje osječke, zagrebačke, primorsko-krajiške, odnosno splitske, dubrovačke, a možda i mostarske oblasri. Poslije atentata Puniše Račića na poslanike Hrvatske seljačke stranke veliki župan u dubrovačkoj općini ponovno uvodi komesarijat, što političku situaciju na ovom području dovodi do usijanja. Čak i disident Radićeve stranke Z. N. Bjelovučić poziva sada nakon atentata ranjenog Radića u svoju vilu u Sutvidu riječima: "Nema blaga ni zlata koje bi platilo vašu krv i rad za pravo hrvatskog naroda." Suprotno očekivanje radikala, koji su mislili da će atentatom obezglaviti Hrvatsku seljačku stranku, ona u južnoj Dalmaciji jača. Zbilo se to pod utjecajem Josipa Predavca, koji je preuzeo vodstvo stranke u Zagrebu, i koji je nastavio provoditi Radićevu zamisao na okupljanju oblasti s pretežno hrvatskim pučanstvom, što potvrđuje i njegov boravak u Dubrovniku potkraj studenoga 1928. Zbog iskazivanja odbojnosti prema režimu veliki župan i prije proglašenja diktature na području Južne Dalmacije raspušta hrvatska društva, zatvara "separatiste" i zabranjuje hrvatski orijentirane listove. Suprotno zakonu odgađaju se i novi općinski izbori, da bi u međuvremenu bila proglašena diktatura i prekinut lažni parlamentarizam, a ojačane snage koje su provodile nedemokratske oblike vladavine unitarističkog centralizma.

Mislim da bih mogla dopuniti Miroševićevu knjigu jednom činjenicom. Kralj Aleksandar teško se osvetio Dubrovčanima za njihovo "nevjerstvo", ne shvativši što se dogodilo da se narod koji je potkraj 1918. bio listom za Jugoslaviju do 1928. potpuno preokrenuo i velika većina pristala uz Zagreb. On nije tražio uzroke toj promjeni u nenarodnom ponašanju svojih radikalskih činovnika, već je u jesen 1929. odvojio Dubrovnik od Dalmacije i pripojio ga Zetskoj banovini u kojoj je Dubrovnik ostao punih deset godina, a jednako je postupio prema Vukovaru, koji je bio odvojen zbog istih razloga od Srijema i pripojen Drinskoj banovini, kojoj ni po čemu nije pripadao. Time su oba ta grada prestala biti administrativna središta, što se odrazilo na slabljenju vitalnih funkcija tih starih gradova.

Knjiga Franka Miroševića zapravo je povijest Hrvatske u malom, a Mirošević je mnoštvom potankosti, do sada nepoznatih javnosti, i dobrim zaključcima objasnio jedno od najzanimljivijih i najvažnijih razdoblja novije povijesti Dalmacije.

Mira Kolar-Dimitrijević

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.